

5. Осипова М. М. Кадровый менеджмент. Этапы успешного вхождения нового человека в организацию / М. М. Осипова. – Режим электронного доступа: <http://www.psyhealth.ru/article18.php>.
6. Чугунова А. Большие оригиналы / А. Чугунова // Секрет фирмы. – 2005. – № 26 (113). – С. 46-49.
7. Чугунова А. Риэлтерский экстерн / А. Чугунова // Секрет фирмы. – 2005. – № 18 (105). – С. 38-45.

В статье рассматривается очень важная проблема подготовки молодых педагогов к вхождению в образовательную организацию. Автор обращает внимание на сущность понятия «вхождение» и «вхождение молодых педагогов в образовательную организацию» как признак психологической культуры. Обнаруживает психологические особенности удачного вхождения молодых педагогов в образовательную организацию.

In clause very important problem of preparation of young teachers to occurrence in the educational organization is considered. The author pays attention to essence of concept "occurrence" and «occurrence of young teachers in the educational organization» as an attribute of psychological culture. Finds out psychological features of successful occurrence of young teachers in the educational organization.

Статтю подано до друку 25.10.2012.

©2012 р.

І. М. Щербакова (м. Суми)

ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА ФАХІВЦЯ В УМОВАХ ДУХОВНОЇ КРИЗИ СЬОГОДЕННЯ, ЗУМОВЛЕНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИМ ПОВОРТОМ ІСТОРІЇ

Постановка проблеми. Соціальна дезорганізація українського суспільства, світова економічна криза початку ХХІ ст. загострили деструктивні тенденції, які спостерігалися протягом останніх десятиліть. Згубний вплив соціальної дезорганізації на культурно-освітні установи, доведені до стану кон'юнктурної дезінтеграції, зумовив той факт, що система освіти в наш час перебуває у кризовому стані. Глобалізаційний поворот історії вимагає принципової зміни змісту освіти, його переорієнтації на людські цінності, адже в умовах динамічних соціальних перетворень особливо гостро постає питання щодо формування у майбутніх фахівців професійної культури, яка як комплексна якість фахівця повинна синтезувати знання, уміння, способи комунікативної поведінки, цінності.

Дослідження феномену професійної культури в умовах глобалізованого простору є досить актуальним, оскільки ринкові виклики вимагають від особистості високої кваліфікації, широкої ерудиції та високого загальнокультурного рівня, який би відповідав глобальним викликам сучасності. Саме тому професійна культура, як частина загальної культури особистості, в умовах соціально-економічних трансформацій і духовної кризи сьогодення повинна розглядатися не тільки як форма людської діяльності, а й насамперед як комплекс взаємозалежних цілісних феноменів життєдіяльності особистості, які не можна зводити лише до комплексу знань, умінь і навичок.

Ураховуючи те, що серед науковців досі не вироблено єдиної точки зору на зміст поняття «професійна культура», зважаючи на існування спрощених її визначень, уважаємо, що дослідження феномену професійної культури особистості в умовах духовної кризи сьогодення

потребує подальшого перегляду її суперечливих трактувань, аналізу складного процесу її формування, вирішення гострих питань, пов'язаних з пошуками вимірювальних показників, які б дозволили виміряти цей феномен.

Аналіз актуальних досліджень. У вітчизняній та зарубіжній психології сутність професійної культури розкривається в контексті особистісного підходу (К. Альбуханова-Славська, О. Бодальов, Г. Мюррей, В. М'ясищев, Г. Олпорт, С. Рубінштейн, О. Соколова). Як важливий чинник професіоналізму та майстерності фахівців професійна культура розглянута у працях Г. Бороздіної, В. Грехньова, О. Даниленко, М. Дороніної, В. Ігнатова, І. Ісаєва, О. Казарцевої, Ф. Кузіна, В. Курбатова, С. Мельникової, А. Полубедової, К. Сатушевої, З. Смелкової, Т. Чмут, Н. Шеховська та ін. Істотні трансформації ментальних характеристик особистості як свідомого суб'єкта діяльності, можливість переживання духовної кризи внаслідок кризи професійного самовизначення, професійних експектацій і професійних деструкцій досліджували Ю. Лановенко, Є. Причепій, Н. Чибісова.

Мета статті – проаналізувати критерії формування професійної культури особистості в умовах духовної кризи сьогодення, зумовленої глобалізаційним поворотом історії.

Виклад основного матеріалу. Професійна культура має особливе значення у структурі культури особистості. Розкриваючи зміст поняття «професійна культура», його найбільш повним визначенням, на нашу думку, є розуміння професійної культури як власного професіоналізму фахівця, його ділових та особистісних якостей, а саме професіоналізму, рівня внутрішньої культури та культури поведінки. Зважаючи на потреби суспільства в культурному рівні людей, зауважимо, що визначення професійної культури полягає у піднесенні професійної діяльності кожної людини до загальних норм виконання певного виду праці.

Структурними компонентами професійної культури є: аксіологічний (ціннісний), операціональний та особистісно-творчий. Структурні компоненти професійної культури утворюють комплексну систему таких елементів, як: професійне мислення, професійні інтереси, професійні знання, уміння і навички, професійні здібності і професійний досвід, готовність до праці у цілому і конкретного виду діяльності зокрема, професійний світогляд, майстерність тощо. У структурі професійної культури виділяють дві сторони: перша характеризує спосіб взаємодії суб'єкта зі знаряддями і предметом праці (ступінь його готовності до конкретного виду діяльності), друга виступає інтегральною характеристикою свідомості і самосвідомості суб'єкта професійної культури, морально-світоглядних і естетичних передумов діяльності. У складі першої сторони необхідно виділити такі елементи, як: професійний інтерес, стиль професійного мислення, знання, уміння і навички. До складу другої (професійної свідомості) входить сукупність норм і цінностей, властивих конкретному виду професійної діяльності.

Перехід від індустріального суспільства до суспільства інформаційного типу посилив зростання негативного впливу на особистість, трансформував професійне мислення і професійну свідомість суб'єктів праці, спричинивши численні деструкції духовного світу, зокрема духовних цінностей і світоглядних орієнтацій. Заслуговує на увагу справедливе зауваження О. Перехейди щодо того, що за умов, коли трансформація соціуму відбувається в певним чином деформованому вигляді, подальший суспільний прогрес нерозривно пов'язаний з рівнем духовності кожної особистості, адже зі зміною історичних, соціально-економічних і життєвих передумов змінюється духовна сутність людини [2, с. 68].

Духовність як здатність людини сприймати і наслідувати вищі моральні норми, як внутрішні «категоричні імперативи» передбачає достатній рівень розвитку всіх сторін самосвідомості людини: пізнавальної (самопізнання), емоційно-оцінної (самооцінка), дієвольової (саморегуляція). Активно саморозвиваючись, пізнаючи себе і навколишній світ, людина розвиває свою духовність. Чим духовно вищою є особистість, тим свідоміше її

ставлення до себе, оточуючих, своїх професійних обов'язків, життя у цілому. У протилежному разі, коли внутрішній світ «закритий» (екзистенційно самотній), людина духовно спустошується, що негативно позначається на її професійній діяльності. Останнє викликає неабияке занепокоєння, тому що в умовах глобалізованого простору, на тлі поглиблення духовної кризи спостерігається «утвердження людини ірраціональної (а не раціональної)» [5, с. 21].

Духовна криза – це відчуття власного нещастя внаслідок глибоких емоційних переживань, пов'язаних з усвідомленням необхідності докорінних змін звичних моделей поведінки і спілкування, які перешкоджають соціалізації. Це відчай від болісного відчуття порушеної душевної рівноваги внаслідок особистої дезінтеграції (на внутрішньому психічному рівні) і дезадаптації (на рівні соціально-психологічному) [6, с. 37]. Супроводжуючись сильними почуттями відчаю й горя, вона знесилює, внутрішньо спустошує людину. Якщо ж духовна криза особистості спричинена соціальною кризою, ситуація ускладнюється вдвічі, адже мова йде не про духовну кризу особистісного існування, а про більш глобальну ціннісно-орієнтаційну кризу буття.

Останнім часом ми спостерігаємо повне знеособлення людини, переорієнтацію сукупних оцінок дійсності, пов'язаних з труднощами адаптації до нових умов життя, руйнацію старих стереотипів і цінностей свідомості, старих норм поведінки, що породжує внутрішню напругу та стресові стани. Поширення моральної деградації, цинізму, конформізму і гностицизму є наслідками суспільних, економічних та політичних труднощів. Можна сказати, що критичні ситуації (кризові) стають «своєрідним тренажером» життя, особливо для молоді, оскільки, як зазначає І. Загарницька, «відчуження і світоглядна розгубленість молоді вилилися у зростання нігілізму та руйнацію духовних засад її життєдіяльності» [1, с. 103].

Переважа у кризовому суспільстві негативних емоційних станів є характерною ознакою трансформаційного механізму розвитку суспільної свідомості. У реальному житті ми спостерігаємо тісне переплетення раціонального, частково раціонального, емоційного та ірраціонального у психічних проявах і практичній діяльності людини. Адаптаційні процеси, як правило, спираються на цілеспрямовану діяльність, а трансформаційні соціальні механізми пов'язані з ірраціональними, інтуїтивними процесами. Трансформаційний і функціональний інформаційні механізми взаємодіють один з одним. З одного боку, особистість завжди зазнає впливу соціального середовища, а з другого – поведінка людини багато в чому визначає розвиток регулюючих і контролюючих чинників соціальних інститутів [7, с. 310].

На рівні інтелектуальної свідомості (розумової свідомості) духовна криза проявляється у відповідній діяльності людей і тими інтелектуальними почуттями, які вона зумовлює. За таких умов люди не пристосовуються, а імітаційно ототожнюють себе із своїм суспільством, завдяки чому більш-менш безболісно пристосовуються до зовнішніх умов. Таке імітаційно-ілюзорне існування призводить до того, що набуті людьми здібності, знання, уміння і навички, певний рівень розумового розвитку й освіти поступово втрачають сенс, оскільки люди втрачають можливість реалізовувати свій когнітивний потенціал у практичній діяльності. На нашу думку, на практиці це фактично засвідчує домінування психогенної депресії, яка виникає саме під час духовної кризи особистості [7, с. 312]. Ураховуючи те, що професійна культура виявляється через єдність особистісних і професійних якостей індивіда, а також соціально-професійну мобільність, стає зрозумілим, що духовна криза спричиняє суттєві зміни її структурних компонентів.

У формуванні професійної культури виділяють кілька рівнів: початковий (або інформаційний), проміжний, вищий. На початковому рівні відбувається формування професійних знань і здібностей. У подальшому відбувається професійне зростання особистості (зростає обсяг професійних знань, інтересів, умінь). На вищому рівні відбувається формування

професійного світогляду, особистість як суб'єкт праці досягає високого рівня професіоналізму. Проте глобальні зрушення останніх десятиліть докорінно змінили глибинні основи людського буття. Критеріями прояву духовної кризи в умовах сьогодення є руйнування духовної автентичності сучасної людини, моральний релятивізм та свобода від совісті, а також деформація смислового виміру інших людей та почуттєва атрофія, змінювання моделі ідентифікації вчинкової активності особистості.

Криза пересуває людину в маргінальний стан або нейтральну зону (звичні стереотипи мислення і поведінки вже не працюють, а нові ще не існують) [6, с. 38]. Як проміжний, дестабілізаційний стан невизначеності і дисбалансу криза є станом внутрішньоособистісної конфронтації, яка супроводжується страхом, гнівом, провинною, домінуванням негативних емоцій. Духовна криза як стан ціннісно-сислової невизначеності, як втрата внутрішнього зв'язку духу з буттям засвідчує «недієвість» життєвого досвіду, який має людина, ставить під сумнів внутрішню об'єктивність. Вона має фізичні або емоційні спускові механізми, певні стадії проходження. Це екзистенціальний вакуум, в якому нудота вказує на втрату зацікавленості світом, апатія відображає брак ініціативи. Як тимчасовий духовний занепад, коли бажаним для душі є те, чого немає зовні, духовна криза є кризою сенсу життя, невідповідності «Я-концепції» актуальним переживанням людини, результатом втрати соціальної опори, своєрідною трансформацією особистості, що виникає внаслідок духовних персеверативних травм і конфліктів, які людина може сприймати як свою неповноцінність і вирішувати придатним для себе способом, виходячи з кожної кризи з посиленням відчуттям внутрішньої єдності [8, с. 8].

Кризовий стан завжди спричиняє фрустрацію людини, провокує до самоізоляції, зниження переконаності в соціальній значущості праці, зниження працєвитості і працєздатності у цілому. Останнє дозволяє стверджувати, що, як і будь-який кризовий стан, духовна криза позначається на загальній професійній культурі фахівця, тому що знижує енергійність, ініціативність, здатність швидко та якісно вирішувати виробничі завдання. Духовна криза засвідчує не тільки певний рівень індивідуального розвитку, а й рівень розвитку соціуму, вона позначається на загальній професійній культурі відсутністю у суб'єктів праці бажання й готовності до розширення свого професійного досвіду.

На рівні спеціальної професійної культури духовна криза позначається на професійних якостях суб'єктів праці, серед яких сьогодні існує дуже високий ризик психічних і соматичних (тілесних) реакцій на напружені ситуації на роботі. Це насамперед стосується професійних стресів, які у Міжнародній класифікації хвороб (МКХ) визначаються як окремий стан (професійний стрес), пов'язаний з труднощами керування своїм життям. Наслідком довготривалого професійного стресу стає синдром професійного вигорання [4, с. 30]. Разом з тим вважаємо за потрібне зазначити, що духовна криза може бути спричинена якісними змінами способів виконання діяльності і зміною соціально-професійної активності особистості. Ураховуючи ознаки синдрому емоційного вигорання (появу відчуття байдужості і виснаження; дегуманізацію особистості та її стосунків з людьми; загальний негативізм самосприйняття), а також закономірність їх загострення відповідно до стадій вигорання, зауважимо, що наслідком подібної професійної деформації особистості може бути екзистенціальна порожнеча (духовна криза).

Доцільно наголосити, що духовний конфлікт на стадії професійного виснаження «дуже часто розвивається в тих, кого ми називаємо трудоголіками, ідеться про співробітників і керівників, які не просто багато й успішно працюють, а “тікають” від життя на роботу, відгороджуються напруженою професійною діяльністю від своїх життєвих проблем» [4, с. 31]. «Втеча» від проблем, від духовної кризи «наздоганяє» кризою професійної деструкції у спосіб професійного вигорання, тобто ще більше посилює кризу або зумовлює її повторення. Саме

тому у стані духовної кризи велику увагу необхідно приділяти змісту та принципам формування системи забезпечення духовного, психологічного, психічного і фізичного здоров'я особистості. Це передусім стосується впровадження комплексних специфічних заходів психологічного і психофізіологічного забезпечення навчальної діяльності на стадії здобуття професійної освіти (формування професійного менталітету і професійної культури), а саме: психологічної діагностики перевтоми; корекції психічного здоров'я під час навчання; психотерапевтичної допомоги, спрямованої на формування підґрунтя професійного довголіття в майбутньому.

Принципова зміна змісту освіти на діалогову (індивідуалізовану) взаємодію суб'єктів освітнього простору необхідна задля подолання духовної кризи як на рівні окремого індивіда, так і на рівні суспільства, передбачає впровадження новітніх освітньо-виховних технологій: інтерактивних форм профілактично-терапевтичної допомоги, своєчасного надання екстреної психологічної допомоги для профілактики патологічних змін, попередження деструктивних виходів з кризи, відновлення і збереження психосоматичного здоров'я особистості.

Ефективність впливу залежить від конкретних форм психолого-педагогічних технологій допомоги особистості у кризових станах, що застосовуються в індивідуальній, сімейній та соціальній психотерапевтичній допомозі, а саме: когнітивної психотерапевтичної роботи; індивідуальної і групової психокорекції; клієнт-центрованого спілкування; групових дискусій, рольових ігор, вправ і тренінгів, спрямованих на розвиток рефлексивних і релаксаційних навичок, емоційного інтелекту, вдумливості, резистентного мислення, асертивності, ейдетичного забування, підвищення адаптаційних можливостей особистості та ін. У психотерапії кризових станів ефективними є аксіопсихотерапія (метод, спрямований на переоцінку цінностей і досягнення високого рівня адаптації до життя), а також профілактично орієнтована патогенетична психотерапія (емоційно-когнітивний метод, спрямований на подолання егоцентризму й обмеженого програмування життя задля формування навичок конструктивної раціонально-емоційної опірності можливим майбутнім кризовим станам) [3, с. 458].

Отже, нагальною потребою сьогодення є створення умов, сприятливих для саморозвитку, самоствердження і духовної реалізації особистості. Необхідно мінімізувати вплив стресорів (стресових факторів) на особистість на стадії здобуття професійної освіти, забезпечити психічну неперенапругу на стадії входження у професію, сприяти підвищенню емоційної гнучкості (емоційної стійкості, емоційної експресивності), саморегуляції стресів у процесі виконання професійної діяльності. На нашу думку, формування стійкості до стресів й адекватного рівня домагань, розвиток рефлексивних навичок і формування емоційно-особистісної децентрації (технік слухання, висловлювання почуттів) позитивно вплине на духовний світ особистості як суб'єкта праці, а саме потребово-ціннісні, вчинково-поведінкові, когнітивно-інтелектуальні, вольові, чуттєво-емоційні компоненти її духовності.

Разом з тим вважаємо за потрібне звернути увагу на питання запобігання виникненню духовної кризи у самих педагогів, оскільки до їх професійної культури суспільство ставить високі вимоги. Таким чином, питання подолання професійних стресів і професійного вигорання серед освітян, як і питання деструкції їх професійної культури, також потребують ґрунтовного дослідження. Адже духовність учителя, його професійна культура, фізичне і духовне здоров'я не можуть і не повинні ігноруватися, тому що саме педагоги визначають духовно-психологічний клімат навчальних закладів, у яких відбувається професійна менталізація майбутніх суб'єктів праці. Упевнені, що високоефективної професійної діяльності інноваційного характеру можна досягти за наявності певних психолого-педагогічних умов, комплексу методичних засобів інноваційного спрямування навчального процесу, циклічної моделі підвищення кваліфікації тих, хто впроваджує інноваційні технології, теоретично обґрунтованої та експериментально

перевіреної моделі загальної освітньої інноваційної діяльності, оволодіння техніками самоконтролю і запобігання емоційному вигоранню, групових форм психологічної та професійної допомоги (тренінгів міжособистісного спілкування), створення належного психологічного клімату, який впливає на духовний розвиток як учителів, так і учнів.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, як і всі кризи, духовна криза має свій початок і кінець, який водночас є початком нового більш вдумливого існування, більш інтенсивної духовної роботи, яка дозволяє звільнити нашу динамічну енергію від таких старих форм, якими є наші емоційні обмеження, застарілі цінності, умови існування, що потребують змін. Звільнившись й осягнувши духовне в собі, людях і світі, ми по-новому починаємо розуміти власне «Я», духовно пробуджуємося, зростаємо, відчуваючи та усвідомлюючи свою духовну єдність зі світом.

Отже, нагальною потребою сучасного державотворення є докорінне реформування концептуальних, структурних та організаційних засад освіти як соціального інституту, а також проектування і впровадження державних реформ, які здатні змінити ситуацію, що склалася. Пріоритетною у цьому напрямку повинна стати стимуляція продуктивної праці особистості, розвиток критичного мислення, зокрема формування професійного менталітету і професійної культури, які забезпечують належний рівень виконання професійних функцій у трудовій діяльності.

Література

1. Загарницька І. Духовний світ особистості як уособлення «людського» в людині / Ірина Загарницька // Вища освіта України. – 2008. – № 4. – С. 98–104.
2. Перехейда О. Духовна культура педагога: проблема формування / Олександр Перехейда // Вища освіта України. – 2008. – № 3. – С. 68–73.
3. Психотерапия : учеб. / [под ред. Б. Д. Карвасарского]. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2002. – 672 с. – (Серия «Национальная медицинская библиотека»).
4. Сапа І. Полум'я професії / І. Сапа // Психолог. – 2004. – № 20 (116), трав. – С. 30–31.
5. Ціннісний дискурс в освіті в епоху глобалізації та інформаційної революції / [Вибрані публікації представників наукової школи академіка АПН України, доктора філософських наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Віктора Андрущенка]. – К. : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 550 с.
6. Шнейдер Л. Кризисные состояния у детей и подростков: направления работы школьного психолога / Лекция 1. Личность и кризис. Внутриличностные противоречия, кризисы и конфликты / Лидия Шнейдер // Школьный психолог. – 2009. – № 17, сент. – С. 36–43.
7. Щербакова І. М. Подолання духовної кризи особистості в умовах сьогодення / І. М. Щербакова // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. праць. – К. : ВІР УАН, 2011. – Вип. 43. – С. 308–315.
8. Щербакова І. М. Філософія подолання духовної кризи особистості засобами освіти в період глобалізації та інформаційної революції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / І. М. Щербакова. – К., 2011. – 20 с.

Стаття посвящена аналізу формування професійної культури людини, в умовах духовного кризису обумовленого глобалізаційним поворотом історії.

Уточняется понятие «профессиональная культура», характеризуются структурные компоненты, уровни развития, функции профессиональной культуры.

The article is devoted to the analysis of forming of professional culture of the personality in the conditions of spiritual crisis due to the globalization turn of history. A concept of «professional culture» is clarified, structural components, levels of development, functions of professional culture are characterized.

Статтю подано до друку 25.10.2012.

©2012 р.

С. С. Бабич (м. Нікополь)

АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСОБИСТІСНОГО СМISЛУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У період глобальних перетворень нашого суспільства в політичній, економічній, соціальній та інших сферах важливим напрямком є детальний аналіз умов організації професійної праці та професійного становлення. Зміни, які торкнулися професійної сфери на сучасному етапі, відрізняються високою динамічністю, пов'язаною з ускладненням змісту професійної діяльності, розпадом звичної системи цінностей, зміною стереотипів побудови професійної кар'єри та професійного розвитку і, у зв'язку з цим, - із втратою засад багатьох професійних ментальностей. Недооцінка психологічних механізмів та чинників, що забезпечують ці умови, веде до нехтування психологічною складовою формування особистості, і, як наслідок, – до збіднення ресурсу професійних кадрів.

Одним з ключових механізмів процесу професійного становлення фахівця вважається те, що його діяльність суттєвим чином наповнена особистісним смислом. Рівень сформованості особистісного смислу, який постає регулятором діяльності, виступає безпосередньою внутрішньою спонукальною силою та детермінантою активності суб'єкта.

Протягом довгого часу феномен смислу був і залишається у центрі уваги багатьох поколінь вчених: в працях представників вітчизняної філософії та духовної психології як її складової (М.М. Бахтін, М.О. Бердяєв, В.В. Налімов), у працях найвідоміших представників західної психології (А. Адлер, В. Франкл, К. Роджерс, Р. Мей та ін.), у фундаментальних працях вітчизняних психологів (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, О.Г. Асмолов, Б.С. Братусь, О.Є. Насиновська, Б.В. Зейгарнік, В.В. Столін, Ф.Ю. Василюк, Д.О. Леонтьєв та ін.).

Разом із тим, можна констатувати недостатність досліджень, спрямованих на вивчення змісту й динаміки особистісного смислу професійної діяльності та її проявів в ході професійного становлення. Аналіз чинників, які обумовлюють трансформації особистісного смислу професійної діяльності, надасть можливості наблизитись до усвідомлення психологічних механізмів переструктурування смислової сфери фахівців з метою її корекції у напрямку розвитку спрямованості на реалізацію професійної діяльності.

Метою статті є висвітлення результатів дослідження психологічних детермінант трансформації особистісного смислу професійної діяльності у фахівців з різними стратегіями поведінки.

Вихідною передумовою нашого дослідження є те, що людина, як носій власної смислової сфери, є істотою соціальною, а структура соціуму є ієрархічною. Природною потребою людини є, з одного боку, – бажання реалізувати себе, а з іншого - піднятися на вищий щабель ієрархії, бо саме ієрархія забезпечує, по-перше, матеріальний статок, а по-друге – положення у